

סיפור || בריטון עמוק, טקסטורה קולית מורכבת, קולוריט משתנה

בדרך כלל בתחילת הנאום, כשהמחשבה של הנאום כמו מגששת אחר הדרך הקצרה ביותר למטרה ומחפשת אמצעים להתקדם, קולו של נתניהו מעט יבש ונייטרלי. אבל הנה הוא מתעורר, מתחיל להתמלא בחיות

לאוניד פקרובסקי

05.06.2017

15:24

האם אפשר לדבר על ראש הממשלה התשיעי של מדינת ישראל בנימין נתניהו כעל רטוריקן דגול? אני טוען שכן!

כמובן שהטענה הזו זקוקה לביסוס, והוא יגיע בהמשך. אבל עוד לפני כן הייתי רוצה לסקור בקצרה את השלבים הבסיסיים בהיווצרותה ובהתפתחותה של אמנות הנאום, ואז לבחון באיזו מידה הקריטריונים הגבוהים ביותר שלה תואמים לכישורי הנאום של בנימין נתניהו. ידוע שהרטוריקה נולדה והגיעה לשיא פריחתה ביוון העתיקה, באתונה, במסגרת הדמוקרטיה של הפוליס האתונאית. בדומה למצביאים, גם הרטוריקנים באתונה זכו למעמד מכובד ביותר. את מועצת העם, את בית המשפט ואת האראופגוס היה צורך לשכנע לא על ידי הפעלת כוח אלא באמצעות מלים, טיעונים ונימוקים.

לצד שמותיהם של מחוקקים דגולים ומצביאים — סלינוס או פריקלס — ההיסטוריה זוכרת גם את שמותיהם של נואמים דגולים: דמוסתנס, איסוקרטס וליסיאס. אמנות הנאום היתה כה מבוקשת בחברה היוונית העתיקה שנוצר צורך לפתוח בתי ספר מיוחדים לרטוריקה. לימדו שם מורים מוכשרים, והמפורסם שבהם גורגיאס, בן זמנם של סוקרטס ואפלטון.

גם הפילוסופיה היוונית הקלאסית לא התעלמה מאמנות הנאום. אריסטו בכבודו ובעצמו, מייסדם של מדעים מודרניים רבים, פיתח לראשונה בספרו "רטוריקה" (335 לפנה"ס) שורה שלמה של יסודות תיאורטיים בסיסיים באמנות הנאום, שבמהלך מאות שנים רק התפתחו והתחדדו.

רומא העתיקה, שהמשיכה את התרבות הרוחנית של יוון, הצמיחה בתקופתה הרפובליקאית דור שלם של נואמים מבריקים: סקיפיו אפריקנוס, יוליוס קיסר, קאטו הצעיר, וכמובן מרקוס טוליוס קיקרו, שניתן לכנותו הנאום המפורסם ביותר של העולם העתיק. אף אחד לא השתווה לגאוניות שלו, הן בפרקטיקה של הנאום והן בתיאוריה שהעשירה באופן משמעותי את רעיונותיו של אריסטו. בכוח המלה השיג קיקרו את התפקיד הרם ביותר ברומא הרפובליקאית, תפקיד הקונסול. ואחרי שסיכל את הקשר שקשר קטילינה להפלת הרפובליקה וגירש אותו אל מחוץ לעיר הוא קיבל את תואר "אבי המולדת". ספריו "על הנאום", "הנאום", ו"הנאום הטוב ביותר", שנכתבו לפני למעלה מאלפיים שנה, עדיין משמשים כחומר לימוד לנואמים פוליטיים ומשפטיים.

כפי שניתן לראות, דמוקרטיות עתיקות קשורות באופן ישיר לאמנות הנאום. ולהפך: משטרים רודניים — מצרים העתיקה, המדינה הפרסית וגם רומא הקיסרית — לא היו זקוקים כלל לנואמים. הרי גם פרעה, גם המלך וגם הקיסר היו ממש אפופים בהילה אלוהית. המלה שלהם היתה תמיד האחרונה והמכריעה. הנואמים (במדינות אלה היה מדובר בעיקר בנביאים), לעומת זאת, התקבלו

כחותרים תחת השלטון, הם נרדפו ולעתים קרובות גם חוסלו. די מדהים לחשוב שהמצב הזה למעשה נמשך עד ימינו: חופש הביטוי, וכיצא מזה שגשוג הרטוריקה, הם מאפיינים הכרחיים לכל דמוקרטיה. משטרים טוטליטריים יכולים להתקיים רק בתנאי רדיפת דיסידנטים, ולכן הצורך באמנות הנאום לא קיים בהם.

ובכן, אמשך בסקירה ההיסטורית הקצרה שלי. ימי הביניים לא הכירו את הרטוריקה הפוליטית או המשפטית. היא היתה עמוסה בהטפות נוצריות. אבל אין פירוש הדבר שמסורות הרטוריקה העתיקה אבדו. ההטפות, שהיו דתיות מבחינת תוכן, שמרו על הגישות הפורמליות של אמנות הנאום העתיקה. מטיפים דגולים, דוגמת אורליוס אוגוסטינוס, יוחנן כריסוסטומוס או תומאס אקווינס, הכירו היטב את כתביהם של אריסטו, קיקרו וקווינטיליאנוס שעסקו בתורת הנאום. בעת החדשה, אמנות הנאום קמה לחיים חדשים באנגליה, אחת המדינות הראשונות באירופה המערבית, לצד הולנד, שבה ניצחו העקרונות הדמוקרטיים, וזאת לאחר אלף שנות מונרכיה אבסולוטית ושלטון הכנסייה. אמנות הנאום התפתחה באנגליה בעיקר במסגרת הפרלמנטרית, לכן היא מכונה אמנות הנאום הפרלמנטרית. בין הנאומים הידועים של אסכולה זו אפשר לציין את ויליאם גלדסטון, הנרי פלמרסטון ובנימין די'זראלי, שלושת בני המאה ה-19, ובמאה העשרים את וינסטון צ'רצ'יל.

והנה, לבסוף הגענו לעת החדשה המאוחרת. בהיסטוריה של המאה העשרים אמנות הנאום שיחקה את אחד התפקידים החשובים, אם לא החשוב ביותר, לפחות בכל הנוגע למהפכות חברתיות שפרצו בסערה ולעלייתם של משטרים טוטליטריים קיצוניים. כבר ציינתי שמדינות טוטליטריות לא היו זקוקות לרטוריקנים אבל מייסדיהן היו אמני נאום דגולים, מכיוון שהיה צורך, לטענתם, לשכנע, לכבוש ולהוביל בעקבותיהם את ההמון. מהפכן, אפילו המוכשר ביותר, לא יכול היה להגיע לעמדת מנהיגות, ובטח שלא לכס השלטון, ללא שליטה בתורת הנאום. זו הסיבה שגם הבולשביזם וגם הפשיזם תרמו לעולם נאומים יוצאי דופן: ברוסיה — לנין וטרוצקי, באיטליה — מוסוליני, בגרמניה — היטלר וגבלס, ובקובה — פידל קסטרו. אבל אחריהם נוצר חלל ריק. הרי אי אפשר לדבר ברצינות על כישורי הנאום של סטלין העילג או של חרושצ'וב הבור.

ומה מצב העניינים אצלנו, במדינת ישראל? המאה העשרים בורכה בשלושה נאומים יהודים דגולים: זאב ז'בוטינסקי, מנחם בגין ובנימין נתניהו. מי שהתמזל מזלו לשמוע את נאומיו של ז'בוטינסקי נזכר מאוחר יותר שחש השפעה מדהימה, מאגית כמעט, מדבריו. רבים לא הבינו מה מקורה של ההשפעה הזאת: האם מתוכן הדברים או מהאופן שבו הם נאמרו? כעת, כעבור עשורים רבים, ברור לחלוטין שנאומיו של ז'בוטינסקי הפנטו גם בתוכם וגם בלהט שלהם, מכיוון שדמותו היוותה דוגמה לנדיבותו של הטבע: ז'בוטינסקי היה בו זמנית גם הוגה דעות גאוני וגם נואם מוכשר.

מהם סודות אמנות הנאום של ז'בוטינסקי? כדי לענות על השאלה הזאת נברר לאיזה סוג של נאומים השתייך, על פי תיאוריית הנאום של אריסטו וקיקרו. בספרו "על הנאום" כתב קיקרו: "קיימים שלושה סוגים של אמנות הנאום. הסוג העדין שבהוכחה, סוג הביניים שבהנאה והסוג הסוער שבהכנעת המאזין... הנאום חייב או לשכנע, או לגרום לעונג, או לכבוש את המאזין... נאומים מהסוג הראשון של אמנות הנאום, אלו הם נאומים של סגנון פשוט, או סגנון אָטִי אשר מתאפיין בצניעות, פשטות הדיבור והעדר קישוטים, אך גם בעסיסיות, בהירות

ושקיפות. נואם אָטִי הוא אמן של סגנון פשוט אך עֵז, מכיוון שכל מה שיכול היה להיות חד ובריא
בדיבור מהווה תכונה של רטוריקה אָטִית..."
הנואם מהסוג השני, לדברי קיקרו, "עולה לפסגות של אמנות הנאום ביכולת שלו לגרום עונג
אסתטי..."

הנואם מהסוג השלישי "זהו נואם מלכותי, עוצמתי, בלתי נלאה, מרשים ובעל כוח רב..."
"אבל רטוריקן אמיתי", מסכם קיקרו, "הוא זה שיודע לדבר על ענייני דיומא בפשטות, על עניינים
גדולים — באופן מלכותי, ועל העניינים שבין זה לבין זה — בסגנון שנמצא בתווך, בין שני
הסגנונות".

או, כמו שהיינו אומרים היום, נואם רב סגנוני.
אני חושב שנואם מסוג זה היה זאב ז'בוטינסקי. אלא שנחת הרוח מנאומיו, שנהפכת לעונג של
ממש, נגרמת לא רק מאסתטיקה ומיופי אמנותי רגשי אלא גם מהיגיון הכובש בזוהר המתימטי של
פרופורציות הזהב שלו.

כישורי הנאום של מנחם בגין לא היו מגוונים כשל ז'בוטינסקי. בגין היה שייך לסוג השני של
הנואמים, על פי תפישתו של קיקרו, זה שגורם לעונג אסתטי, ובכך הוא שלט במיומנות מדהימה.
בכלל, נדמה לי שאם בגין לא היה מדינאי הוא היה נהפך לשחקן דרמטי דגול. הכישורים שלו
התאימו באופן מושלם לקריירת משחק: יכולת להחזיק פאזזה, שאין לי ספק שסטיניסלבסקי בכבודו
ובעצמו היה מריע לה, שליטה מושלמת בנשימה, שפה פלסטית מרשימה מבחינת הג'סטות
והרמוניה מושלמת בין דינמיקת המחשבה לבין קצב הגיית המלים והמושגים שממחישים את
המחשבה הזאת.

ההשפעה האמוציונלית של נאומיו הטובים ביותר היתה כה גדולה שמאזינים רבים חוו קתרזיס,
ממש כמו בטרגדיות של שייקספיר, ופרצו בבכי (לדוגמה, תיעוד מצולם של הנאום שלו מול יהודים
אמריקאים בניו יורק).

בנימין נתניהו הוא דוגמה מובהקת לנואם מהסגנון האָטִי. את כל המאפיינים הכלליים שמייחס
קיקרו לסגנון הנאום הזה — "הנואם האָטִי צנוע ופשוט, הוא מדמה את השפה המדוברת. את
פשטות הדיבור שלו נדמה לך שקל לשחזר כל עוד אתה מביט מהצד. אך ברגע שתנסה לשחזר
אותה תגלה שאין דבר קשה מזה... הדיבור שלו צריך להיות עסיסי... הרטוריקה הזאת יוצרת
רושם של תנועה חופשית... הדיבור הפשוט הזה מקסים את השומע, אך הוא נטול קישוטים...
דיבורו של הנואם בסגנון הפשוט, הוא ברור ושקוף. נואם אָטִי הוא נואם בסגנון פשוט אך עֵז..." —
ובכן, את כל המאפיינים האלה, התואמים באופן מוחלט לסגנונו של בנימין נתניהו, ניתן להרחיב
בהתאם למאפיינים האישיים של אמנות הנאום שלו.

אתחיל מהקול. בריטון עמוק, בעל טקסטורה קולית מורכבת, עם קולוריט המשתנה במהלך
הדיבור. במקרה של נתניהו, הקול הוא ממש מתת אל המצביעה על הייעוד שלו כנואם.
בדרך כלל בתחילת הנאום, כשהמחשבה של הנואם כמו מגששת אחר הדרך הקצרה ביותר
למטרה ומחפשת אמצעים להתקדם, קולו של נתניהו מעט יבש ונייטרלי. אבל הנה הוא מתעורר,
מתחיל להתמלא בחיות. הקולוריט שלו משתנה ממשפט למשפט והאינטנסיביות של הצבעים
גדלה. בקטע הרגשי של הנאום קולו של נתניהו מתעטף בקטיפיות, וכשהוא מתפלמס עם יריבו
הפוליטיים נעלמת הפלסטיות הרכה שמאפיינת את הבריטון של קולו הייחודי ומתחלפת בקשיחות
וחדות שמבזיקות כמו להב פלדה משונן.

לקראת סוף הנאום הדינמיקה של שינויי הטון גוברת, הקצב עולה ומצטברת כמות גדולה של אנרגיה. כמו ברק, היא שואפת להתפרק. הפריקה הזאת מבזיקה בצורה של אפוריזמים וביטויים מוכרים, בעלי כוח חדירה כה חזק שהם מכניעים אפילו את המודעות הפשטנית. יש לציין שסגנונו של נתניהו רחוק מהזהר האסתטי שאפיין את נאומיו של מנחם בגין, אבל דווקא בזכות כך מצליח נתניהו — שלא בורך בכישורים הדרמטיים של בגין — להימנע מ"חורים" בדיבור. מרקם דיבורו ארוג היטב. הערך שלו לא טמון בפרטים המעודנים ובקישוטים מזויפים אלא ברמת לוגיקה גבוהה ביותר. זהו אחד המרכיבים הבסיסיים של אמנות הנאום ובנימין נתניהו, ממשיך דרכו של זאב ז'בוטינסקי, שולט בו יותר טוב מכל אחד אחר. כמו אצל ז'בוטינסקי, הלוגיקה הקלאסית בנאומיו של נתניהו מקבלת צורה של לוגיקה מתמטית והניסוחים נהפכים לנוסחאות בלתי מתפשרות. הם כה איתנים שקשה לשלול אותם, אם לא ניחנת בסוג חשיבה דומה לזה של נתניהו, מכיוון ש"את התבונה ניתן להגביל רק באמצעות תבונה", כפי שטען שפינוזה. מאפיין נוסף ברטוריקה של נתניהו בא לידי ביטוי בכך שנאומיו, המחושבים היטב, יוצרים בזכות קלילות המבנה שלהם רושם של אלתורים וירטואוזיים מבית היוצר של מוצרט, בעוד שהם למעשה מבוססים על עבודה מאומצת. העבודה המאומצת הזאת נחוצה כדי להגיע לאותה פשטות, שבלעדיה אין ולא יכולה להתקיים רטוריקה אֶטִית אמיתית, ואם לדבר באופן רחב יותר — גם לא שום סוג של כישרון. אפשר להתווכח על עקרונות הפילוסופיה המדינית של נתניהו, על השקפותיו הכלכליות, אבל מה שלא מוטל בספק זו העובדה שבין הנואמים הגדולים של זמננו, בנימין נתניהו תופס את אחד המקומות המכובדים ביותר.

תירגמו מרוסית טניה חזנובסקי ותומר שריג